

енергетикою близького знайомого Кобзаря. Тут він передавав офіцерам знання, набуті в столичній академії. Але, на жаль, про його будні і свята цього періоду практично нічого не досліджено і не оприлюднено.

Федір ШЕПЕЛЬ,
краснавець, публіцист,
м. Кропивницький

ІВАН ФРАНКО І НАШ КРАЙ

«Наука краснавства, що її німці називають Heimatskunde, в інших країнах, особливо в Німеччині, Данії, Швеції тощо, становить один з найважливіших предметів шкільного навчання, починаючи вже з початкових шкіл. У Німеччині кожна провінція... має велику краснавчу літературу, куди входять не тільки спеціальні праці про міста, регіони, замки, пам'ятки, а й численні популярні видання, які передають широким колам читачів, особливо молоді, систематично і доступно викладені результати цих спеціальних праць, даючи тим самим кожному, навіть найменш заможному і найменш підготовленому, змогу докладно ознайомитися зі своїм краєм і усією батьківщиною, з її географічним положенням, ґрунтами, кліматом, шляхами сполучення, містами, людьми, суспільним устроєм, історією, пам'ятками і т. д. Наскільки таке ознайомлення корисне, не треба доводити. Адже ж це перший ступінь, перша прикмета раціональної освіти - знати своє найближче оточення, знати минуле і сучасне свого народу і відчувати себе живим і свідомим членом живого, свідомого і об'єднаного організму. Ще старий Фредро у своїх прислів'ях висловив розумну думку, що „чужі справи цікаво знати, свої – потрібно”».

Іван Франко,
«Галицьке краснавство»

Кажуть, що після появи у 1892 році праці Івана Франка, розлогий уривок з якої свідомо взято для епіграфу, вперше в Україні почав широко використовуватися нині близький і зрозумілий всім термін – «краснавство». Чи думав тоді Іван Якович, що і його особа та творчий спадок стануть об'єктом дослідження краснавців, наприклад, серединної України? Тим часом до поважної теми неодноразово зверталось не одне покоління краснавців Кіровоградщини. Володимир Шурапов з приводу контактів Каменяра з корифеями українського театру: Іваном Карпенком-Карим, Марком Кропивницьким, Миколою Садовським, Панасом Саксаганським та ін.;

Сергій Шевченко через Франкове повідомлення в «Літературно-науковому віснику» про поїздки нашого «артільного батька» Миколи Левитського до Сербії; Юрій Матівос у зв'язку з висуненою ним гіпотезою про відвідини Іваном Яковичем Єлисаветграда в 1909 році; Леонід Куценко нагадував, що не лише родина Тобілевичів, але й Володимир Винниченко та Євген Чикаленко входили у площину Франкових зацікавлень; Володимир Босько акцентував увагу на вивченні біографії секретаря Єлисаветградської повітової земської управи Євгена Борисова, котрий став одним із перших дослідників творчості Івана Франка (1878); Олег Бабенко з нагоди 150-річчя від дня народження І.Франка підготував брошуру «Нашадки корифеїв» тощо. Тема ця – невимірна та перспективна.

Але найбільш близьким до нашого краю Івана Франка – разом із неповторними шкільними роками! – зробили його незабутні твори: від дитячого «Надійшла весна прекрасна...» до романтичного «Вічного революціонера».

В історії області були й зовсім несподівані моменти, пов'язані з іменем Івана Франка. Виявляється, перш ніж залучити до патріотичного підпілля в роки Другої світової війни, вивчали...твори Івана Франка! Знайомлячись зі справами колишніх радянських каральних органів зразка 1944 року, автор натрапив на прецікаві матеріали, де доволі детально (аж до діалогів) розповідається, як саме бандерівці з так званих «похідних груп» в центральноукраїнському регіоні залучали місцеву молодь до антигітлерівського підпілля. Виявляється, процесу вербування до ОУН сприяли... й поезії Івана Франка! Саме розуміння змісту віршів ставало тим лакмусовим папірцем, що давав змогу майже безпомилково розібратися в людині: свій чи чужий.

...У Людмили Ворони в 1942-43 роках квартирував тридцятирічний західняк, керівник Олександрійського окружного проводу ОУН Ярослав Ференц. Люся була ще молодою дівчиною, її відвідували ровесниці й, попри війну та окупацію, мали можливість тихенько заводити патефон, співати, танцювати. Не на багато старший Ярослав інколи виходив зі своєї кімнати до дівчат, приєднувався до розмов. Позаяк у той час не були дивиною колективні читання, якимось він запропонував усім разом познайомитись з поемою Івана Франка «Мойсей». (Цікаво, що стенографіст з управління НКГБ по Кіровоградській області, котрий вів протокол допиту, очевидно був аж надто далекий від української літератури і, як не дивно, надто близький до...попсового сьогодення, увіковічив назву твору на свій лад – російською – «Моисеев»!) Тож читали два вечора, а потім жваво

обговорювали життя і смерть «пророка, не признаного своїм народом». Ференц пояснював («в націоналістическом духе»), що твір є закликом українців до боротьби за свободу та незалежність.

О ні! Не самі сльози і зітхання

Тобі судились! Вірю в силу Духа

І в день воскреслий твого повстання.

Не обійшлося без дохідливих коментарів людини, котра прибула «спеціально для поширення націоналістичного руху». Твори української класики та ще народні пісні стали тим місточком, через який степівчани відчували довіру до незнайомця, хоч він, – за твердженням документу НКГБ, – і «разговаривал с галицийским акцентом». У грудні 1942 року (після попередньо проведених літературних читань) Ярослав Ференц перейшов до нового етапу спілкування – сміливіше розповідав про те, як молодь Західної України йде до партизанських загонів; пояснював, що й тутешні хлопці та дівчата можуть чимало зробити заради здобуття незалежності України. В один із таких вечорів Ференц покликав до себе в кімнату дев'ятнадцятирічну Надію Турбаєвську.

– Ви, – сказав він, – чесна, тверда й стійка дівчина. Чи можна вам довіритись?

Отримавши ствердну відповідь, продовжив:

– Кого ви бачите перед собою?

– Людину, котра бореться за самостійність України, – відповіла Надія.

– Вірно. І таких як я – багато. Їх переслідують окупанти, оскільки вони борються з німцями. Бачите, я перед Вами відкрився, цим я віддав власне життя до Ваших рук. Подумайте над цим!

Олександра Турбаєвська, так само, як і її однодумці Людмила Ворона, Наталка Ковальова та Катерина Константинова – приблизно в такий же спосіб – заприсяглися боротися в лавах ОУН проти Гітлера й Сталіна за самостійну Україну...

Поглянувши з висоти перечитаного академічного зібрання творів у 50 томах (разом з усіма додатковими книгами) маємо кілька десятків Каменяревих праць («потягли» б на окреме видання), які прямо або опосередковано стосуються особистостей, котрих сьогодні з гордістю називаємо земляками. Вже 25-річний Франко в «Огляді української літератури за 1880 рік» згадує «звісного українського артиста Кропивницького» та його п'єсу «Дай серцю волю, заведе в неволю» (додамо, що і в наступні роки вона «справлятиме дуже добре враження», а щодо самого Марка Лукича, то в рецензії на «Збірник творів М. Л. Кропивницького. Т.1, 1883», Франко називатиме його

«славнозвісним по всій Україні артистом драматичним», а пізніше навіть занотує, що в Галичині у селі Крилосі, теж жили якісь Кропивницькі).

У статті «Українська література в Галичині за 1886 рік» він коментує дискусію, що розгорнулася навколо «Глитая». (До теми повернеться в 1890 та 1892 роках у зв'язку з виставами «в міському казино» та українському театрі.) Приблизно тоді ж з'являється польською мовою відгук на підготовлений у Херсоні і надрукований в Петербурзі, але майже цілком єлисаветградський за змістом, альманах «Степ», з його матеріалами про родинно-майнові відносини та весільні пісні нашого краю, згадками про твори Кропивницького та Карпенка-Карого тощо. Детальному огляду вистав Львівського українського театру за п'єсами Марка Кропивницького присвячено дві польськомовні статті 1888 року. Там, зокрема, говорилося, що «Пошилися в дурні» – п'єса «з усіх боків досконала, повна гумору, дії та дотепних ситуацій», де «з справжнім сатиричним хистом виведено постать... хабарника і жмикruta». У 1889 році «Kurjer Lwowski», куди писав Франко, розширено коментує виставу Івана Карпенка-Карого «Хто винен» у виконанні артистів згаданого театру. «П'єса має в собі стільки краси і сили, – писав критик, – що, незважаючи на значні викреслення, зроблені цісарсько-королівською поліцією, такою чутливою до нервів публіки, вона може до глибини душі схвилювати кожного читача».

У 1892 році в тому ж виданні Франко, як про «вдалі», пише про вистави «Мартин Боруля», «Сто тисяч» і «Пошилися у дурні» за п'єсами І. Карпенка-Карого та М. Кропивницького. Того ж року в «Листах до «Зорі» Франко зауважує, що «доволі інтересним огнищем українського письменства в останніх часах у Росії став український театр... Перед ведуть на сьому полі, звісно, актори і директори трупи Марко Кропивницький, Карпенко-Карий, М. Старицький. На щастя для нашої літератури, всі три сі люди – талановиті письменники і, дякуючи їм, українська література має нині те, о чім перед десятима роками ніхто ще й думати не смів, – має дуже гарні зав'язки питомої драми майже у всіх її родах – від веселого фарсу («Пошилися у дурні») до поважної драми суспільної («Не судилось»)). При цьому, до «головних продуктивних сил українського письменства» Франко зараховує Карпенка-Карого. У статті «Руський театр» він зазначає, що «протягом десяти років завдяки енергії і талантові кількох людей – Кропивницького, Карпенка-Карого, а найбільше Старицького, – створено вже цілком серйозний оригінальний український репертуар», на якому виховалися також «першорядні артистки і актори, такі як

Кропивницький, Садовський, а особливо, Заньковецька, за яку заздять українському театрові найкращі столичні театри Росії».

І. Франко звертає увагу й на те, що саме наш український театр сприяв духовно-культурному об'єднанню розірваних двома імперіями України Західної з Україною Східною: «Талант Костя Підвисоцького розвинувся цілком тільки в трупах Кропивницького і Саксаганського», а «Карпенку-Карому, здається, належить перша ініціатива послати свого делегата в Галичину (в рамках театру)».

У примітках до статті Ю. Кміта «Карпенко-Карий (Іван Тобілевич)», Іван Франко відверто боронить нашого земляка від приниження його справжніх заслуг. Вражає рецензія І. Франка «Іван Тобілевич (Карпенко-Карий). Драми і комедії. Том 1»: «Гарна книжечка (490 сторінок), видана в Одесі 1897 року, містить у собі п'ять драматичних творів славнозвісного українського писателя й артиста драматичного». Окрім цього І. Франко наголошує, що драма «Бурлака», якою Тобілевич розпочав свою творчість, написавши її в 1883 році в Єлисаветграді, – «вельми живий і драматичний малюнок безправ'я, яке царює в Росії з гори й до низу... найбільш політична з усіх п'єс Карпенкових». У статті «Старе й нове в сучасній українській літературі» (1904). Каменяр надзвичайно високо поціновує доробок «правдивого сина свого народу» Івана Тобілевича, як «таланту, наділеного всіма прикметами великих малярів побуту і національного психолога»: «Прочитайте всі чотири томи драм і комедій Карпенка-Карого, – пише автор, – і перед вами стане вся Україна, починаючи з ХУІІІ століття, в яких малюнках епохи...». А підсумував питання «чим був для України, для розвою її громадського та духовного життя» великий драматург, на жаль, у некролозі 1907 року «Іван Тобілевич (Карпенко-Карий)», в якому «серед рівних степів» виринають і Бобринець, і Єлисаветград... Говорячи, що «він був одним з батьків нового українського театру, визначним артистом та при тім великим драматургом», якому рівного не має не тільки наша література, але й – слов'янських народів», тому що «обняти такий широкий горизонт, заселити його таким множеством живих людських типів, міг тільки першорядний поетичний талант і великий обсерватор людського життя».

На думку І. Франка у драмі «Понад Дніпром» Іван Тобілевич «влучно і з великою симпатією схарактеризував той артільний рух, який узявся був пропагувати д. Левитський». Чому саме Миколі Левитському було не по дорозі з марксистами дає уявлення Франкова рецензія «А. Фаресов. Народники и марксисты. Санкт-Петербург, 1899» та коментарі до неї радянських вчених «епохи развитого

соціалізму», котрі готували 50-томник. «На полі економічного змагання на українському ґрунті виступив проти соціал-демократизму д. Микола Васильович Левитський, – пояснює Іван Якович, – та й то виступив не з власної охоти, а для оборони справи, котрій він віддав свою силу і працю – хліборобських спілок. Д. Левитський займається від 1894 року організацією хліборобських спілок головно в Херсонській губернії (зокрема в Аджамці теперішнього Кіровоградського району – авт.). Не з доктрини, а з власної потреби і гарячої любові до народу... В 1891 році одержав право бути адвокатом (присяжним повіреним) при окружному суді в Єлисаветграді... Характер д. Левитського палкий, поетичний, схильний до оптимізму, але наскрізь щирий і правдомовний».

Ще погано досліджено тему «Франко і Степняк-Кравчинський». А тим часом, Іван Якович згадував нашого земляка ще 1890 року в рецензії на лондонський англomовний часопис «Вільна Росія», серед авторів якого був «визначний діяч Степняк, відомий автор «Підземної Росії». (Про Франкове порівняння цього твору з Винниченковими – нижче). Досить емоційно відгукнувся на смерть уродженця Нового Стародуба Петровського району, назвавши його «талановитим публіцистом, гарячим оборонцем борців за свободу і поступ». Адже у них із Степняком було чимало спільних знайомих (Драгоманов, Павлик). Франко добре знав про українські корені й патріотичну сутність Кравчинського, котрий на Заході випірнув із «новим прізвищем – Сергія Степняка». Тому особливо дивно, що укладачі згадуваного радянського академічного видання в коментарях 80-х років ХХ століття (коли давно були відомі праці Євгенії Таратути) писали про нього виключно як про «російського революціонера».

Потребує й більш детального вивчення й тема «Іван Франко та Володимир Ястребов». Праці українського етнографа і археолога, ім'я котрого нині носить обласна краєзнавча премія, неодноразово використовувалися Каменярем. Зокрема, в праці «Святий Климент у Корсуні. Причинки до історичної старохристиянської легенди», Франко використовує кримські нотатки Ястребова «Херсонес Таврический», що друкувалися в «Киевской старине». В «Студіях над українськими народними піснями» він використав працю «Святочные песни Елисаветградского и Александрийского уездов Херсонской губернии» та «Народные песни Херсонского края» (1894). Неодноразово праці В.Ястребова «Малорусские прозвища Херсонской губернии. Этнографический очерк. Одесса, 1893» та «Материалы по этнографии Новороссийского края, собранные в Елисаветградском и

Александрійском уездах Херсонской губернии» згадуються і в листуванні з Агатангелом Кримським.

Уважно слідкував Франко й за поступом уродження Єлисаветграда Володимира Винниченка, «найяскравішого із талановитих початківців». Відгукуючись на книгу Володимира Винниченка «Краса і сила», надруковану видавництвом «Вік» у Києві 1906 року писав: «І відкіля ти такий узявся?» – так і хочеться запитати д. Винниченка, читаючи його новели, яких у оцій книжці зібрано сім. Серед млявої, тонкоартистичної та малосилої або ординарно шаблонної та безталанної генерації сучасних українських письменників раптом виринає щось таке дуже рішуче, мускулисте і повне темпераменту, щось таке, що не лізе в кишеню за словом, а сипле його потоками, що не сіє кризь сито, а валить валом, як саме життя, всуміш: українське, московське, калічене й чисте як срібло, що не знає меж своїй обсервації і границь своїй пластичній творчості. «І відкіля ти взявся у нас такий?» – хочеться по кожному оповіданні запитати д. Винниченка». Пише про Винниченка і в «Причинках до автобіографії», і в «Огляді української літератури за 1906 рік». «Коли говорять про серйозна белетристику у «Вільній Україні», то є лише, власне, тільки один справді талановитий прозаїст, д. Винниченко». Згадаймо хоч би прегарні малюнки революціонерів з доби [18]70-х, 80-х років у Степняковій «Підземній Росії» і порівняймо їх з тими типами, які виводить перед нами д. Винниченко, і нам відразу ясно стане все те, що було причиною успіхів і неуспіхів останнього громадсько-політичного руху в Росії. Високий запал до ідеалів і дитяче незнання життя та його реальних відносин, дар швидкого аналізу різних особистих почувань і повна нездібність до систематичної, розумно обдуманної громадської праці, перевага нервової вразливості і рухливості над тривкістю і конкретністю змагання, от є ті основи «Дисгармонії», яку влучно підхоплює та освітлює д. Винниченко в своїм етюді».

У статті «Южнорусская література» Франко зараховує колишнього випускника Єлисаветградського реального училища й майбутнього знаменитого українського агронома та мецената Євгена Чикаленка до «кращих популяризаторів», котрий «розширює горизонти літературних і наукових зацікавлень». Мовляв, гарна книжечка Чикаленка «Про чорний пар», вона лід проломила в царській забороні 1876 року популяризації науки українською. Навіть звертається до етимології Чикаленкового прізвища.

Не претендуючи на повноту викладу запропонованої теми, насамкінець, додамо, що Іван Франко в рецензії на словник

С. Венгерова писав і про польського літератора з так званої «української школи» Міхала Грабовського (проживав в Олександрівці). А в статті «Юзеф Богдан Залеський» детально пояснює її сутність. (Нашим землякам це має бути цікавим у зв'язку з нещодавнім вручення премії імені Є. Маланюка за перевидання одного з забутих романів М. Грабовського. На думку Франка «українська школа» не просто створювала «видуману Україну». Йдеться про поширення «польського месіанізму» стосовно України. Про тих, хто «не міг розуміти існування Польщі без Волині, Поділля і України» загалом. Це – «політична містика, котра хоче бачити в Україні підвалину історичної Польщі». Це – «естетична анексія України». (Чи не нагадає комусь історичні домагання Північного сусіда в наші дні?). Нарешті, пояснює Франко, «українська школа» в польській літературі «по своїм провідним думкам була і осталась більше чужою українському народові, ніж, наприклад, школа литовська».

Отож, тема «Іван Франко і наш край» дуже об'ємна і, що головне, актуальна для теперішньої доби.

Тетяна ЯРОВЕНКО,
кандидат філологічних наук,
викладач української літератури
ДВНЗ «Харківський коледж текстилю та дизайну»
м. Харків

**ШЕВЧЕНКОВА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ
В ЕСЕЇСТИЦІ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА
(крізь призму наукової концепції Григорія Клочека)**

Особливість розвитку української культури значною мірою поза межами батьківщини бере початки своєї історії від часів втрати державності та жорстких переслідувань і заборон, в результаті чого «діячі її змушені були шукати і почасти знаходили можливість для творчої роботи деінде, насамперед у метрополіях. Так виникли до революції вогнища української культури, книгодрукування, наукової та публіцистичної думки в Петербурзі, Будапешті, Відні, Варшаві, Празі. Крім того, протягом кількох десятиліть у XIX і XX століттях Галичина з її серцевиною Львовом відігравала роль «українського П'ємонту» [3, 132]. Одним із унікальних явищ історії України вважається феномен політичної еміграції, викликаної поразкою визвольних змагань УНР та Другою світовою війною. Західний світ прийняв з України величезний потік талановитих особистостей, які продовжували слугувати своїй батьківщині й створювати визначні мистецькі цінності. Проте, чи не найбільший внесок у фундацію українського Духу на еміграційних теренах зробили представники красного